

Az abolicionizmus kora*

A XVI—XVII. század nagy társadalmi átrendeződései: a földrajzi felfedezésekből és a gyarmatosításból leginkább hasznot húzó polgárság gazdasági terjeszkedése és a feudalizmus hivatásos ideológiáját támadó vallásos polgári elmélet, a reformáció viharos gyorsaságú térnyerése újabb társadalmi változásokat készített elő. A politikai hatalom fokozatos átvételére készülő burzsoázia megteremtette saját — immáron világi — eszmerendszerét, a felvilágosodást. Ez már nem a katolicizmus térfelén, hagyományosnak számító vallásos eszközökkel lefolytatott küzdelmet sejtetett. A reformáció tudniillik még önnön módszereivel kezdte ki a pápizmus világhatalmát; a felvilágosodás politikusai és filozófusai kiméretlen kritikával boncolták a régi rend legszentebb problémáit és gyökeresen új érvekkel támasztották alá a mindegyre gazdagodó polgárság politikai elképzeléseit. A kapitalista társadalomra vonatkozó eszmék lassan, a gyakorlati küzdelmek mindennapjaiban váltak rendszerré. Ennek a rendszernek volt egy metszete a büntetőjog és perjog megújulásáért folytatott harc, ennek részeként pedig az abolicionizmus.

A felvilágosodás ideológusainak céljai két markáns dimenzióban érhetőek tetten. Mint az új rend hivatalos szószólói, előkészítették a hatalomátvételt, eszmei alapot teremtettek az új világ fölvázolandó rendszeréhez; a szenvedélyek felszításával igyekeztek mozgósítani és meggyőzni a polgárságot, a társadalom szegény népcsoportjait, azaz megteremteni a tömegbázist a küzdelemhez. A halállal, halálbüntetéssel kapcsolatos érzelmek fölkavarása kiváló eszköznek bizonyult a felvilágosodás fegyvertárában. Utóbb pedig, a forradalmak követően az új politikai rendszer érdekében kellett érvelniök, igazolni az uralomváltozást és legitimálni az új berendezkedést. E magas eszmei szint alatt egy praktikusabb célkitűzés is meghúzódott: a feudalizmus ellen vezetett világméretű hadjáratában a polgárság védelemre szorult a mindennapi küzdelmekben is. Míg a forradalmak előtt kis harcokban építette ki állásait a hűbéri államhatalommal szemben, hatalomátvétele után átfogó reformokkal védte a befolyása alá vont területeket.

A politikusoknak, filozófusoknak tehát napi feladata volt szembefordulni mindazzal, ami a polgárságot veszélyeztette: kezdetben az egész feudális államhatalommal és ideológiával, később a visszatérésért mérköző irányzatokkal. Támadásainak célpontja a sorait megtizedelő hűbéri önkény volt. A humánus megfontolásokon túlmenően főként önvédelemből támadt, hiszen eme önkény igazgatási és büntető eszközei a feudális rend védelmében — éppen az átalakulásért munkálkodó erők ellen irányultak. E harcnak talán legjelentősebb területe volt a jog, azon belül is a büntetőjog és a garanciákat nélkülöző perjog. Ahogyan Hajdú Lajos megállapította: a Fény Századának egyetlen olyan progresszív képviselője

* abolicionizmus: eredetileg a rabszolgaság eltörlését célzó mozgalmat nevezték így, főleg az Amerikai Egyesült Államokban a XIX. században. Ma valamilyen törvény vagy intézmény (pl. prostitúció, halálbüntetés) eltörlését jelenti.

lője sem akadt, aki bármilyen célt követett is, ne kényszerült volna rá a hatályos büntetőjog vagy processus szabályainak bírálata. A követelések között a kegyetlenebbnél kegyetlenebb testi büntetések felszámolása, a társadalmi hovatartozás értékelésének megszüntetése, az ellenőrizhetetlen és szubjektív peres ítéletek gyakorlatának eltörlése mellett az első helyen a halálbüntetés minősített végrehajtásának kiiktatása állott a büntetési rendszerből. Az abolicionisták mozgalma is e jelszó jegyében szerveződött. A hihetetlenül kiszélesített feudális halálbüntetés-konstrukcióval szemben néhányan egyenesen a szankció teljes eltörlését követelték.

A halálbüntetés-ellenes mozgalom kezdetei

A felvilágosodás gondolkodói megrajzolták a majdan fölépítendő eszményi igazságszolgáltatás vázlatos képét is. Nem pusztán a halálbüntetésről polimezáltak, hanem a feudalizmus megrendíthetetlennek hitt büntetőjogi alapelveit, az elrettetés elvét és az állami elégtételvétel követelményét is megkérdőjelezték. S amikor a büntetőjog elméletét új alapokra fektették, önkéntelenül felvetődött, hogy hol helyezkedik el a halálbüntetés az új jog büntetési rendszerében. A felvilágosodás büntetéstani nézeteit az ún. társadalmi szerződés elmélete és a természetjogi felfogás határozta meg. Teoretikusaik szerint az emberek azért hozták létre a társadalmat (és az államot), hogy rendet teremtsenek a káoszban, a természetes állapot anarchiájából a rendezettség világába lépjenek. Mindannyian egyetértettek abban, hogy az embernek vannak természetből fakadó, veleszületett jogai (mint például az élethez, a szabadsághoz való juss). Az emberek a társadalmi szerződés megkötésekor ezen jogokról (vagy ezek egy részéről) mondtak le, át ruházva őket a személy- és vagyonbiztonságot szavatoló, a közrendet és szabadságukat biztosító államra. Az emberben azonban benne rejlik a függetlenségre való törekvés — állították a felvilágosodás filozófusai —, amely még jó törvényekkel is szembeállítja őt. Ezért szükség van arra, hogy a társadalmi szerződés alapján büntető hatalmat gyakoroljon az állam, s ha kell, életről és halálról is döntsön.

Az új eszme gondolkodói számos kérdésben másképp vélekedtek. Így eltér például a véleményük az emberek által az államra ruházott jogok mennyiségének megítélése tekintetében. Tévednénk, ha a felvilágosodás képviselőit mind besorolnánk az abolicionisták közé! Azok például, akik az emberi jogok teljes átadását vallották, meg sem kérdőjelezték a halálbüntetés jogosságát. A felvilágosodás ezen hívei inkább a halálbüntetés alkalmazásának minőségi és mennyiségi mutatói fölött vitatkoztak. Mások különbséget tettek átadott és megtartott jogok között (ez utóbbiak közé sorolták az élet elvételéről szóló döntést is). Véleményünk szerint, ha az államhatalom ezen megtartott jogok csoportját korlátozó intézkedéseket foganatosít, átlépi a rábizott szuverenitás határát, s ezzel megsérti a társadalmi szerződést. Ennek az álláspontnak a filozófusai, politikusai alkották az abolicionista mozgalom magvat.

Maga a halálbüntetés-ellenes mozgalom Nyugat-Európából indult el hódító útjára, s legnagyobb győzelmeit is itt aratta. A halálbüntetést ellenzők felháborodását és cselekvését az ún. Calas-eset váltotta ki. Mint az a történeti irodalomban ismeretes, 1762-ben kerékbe törtek egy idős embert, Jean Calas-t, akit (sokak által öngyilkosnak tartott) fia meggyilkolásával vádoltak. Az özvegy kérésére Voltaire indított rópirathadjáratot férje rehabilitására, mely végül sikerrel is járt. Az eset széles körben hívta föl a figyelmet a „bírói gyilkosságok” tévedésének jóvátehetetlenségére, s ezzel a hatályos büntetőjog kegyetlenségére, önkényességére. Előbb az enciklopédisták sorakoztak föl az ügy mellett, majd külföldi gondolko-

dók is csatlakoztak a mozgalomhoz. Milánóban francia és olasz tudósok részvételével megalakult az ún. kávéházaság, mely az abolicionizmus első fellegvárának tekinthető.

Két esztendővel a Calas-eset után megjelent a büntetőjogi gondolkodást forradalmasító nagy mű, Cesare Beccaria *Dei delitti e delle pene* (Büntettekéről és a büntetésekről) című vitairata, melyben a feudális büntetőjog kíméletlen kritikájával együtt fölvezette az új büntetőjog alapvonalait. E könyv egyik fejezete a halálbüntetésről szól, mely egyben az abolicionista mozgalom rendszerének első csokorba gyűjtéseként tartható számon. „Milyen jogot tulajdonít magának az ember, midőn embertársát megöli? Bizonyára nem az a jog ez, amelyből az államszükség és a törvények származnak. Ezek nem képviselnek mást, mint az egyéni legapróbb szabadságrészek összességét; a közakaratot, mely az egyéni akaratok halmaza. De van-e ember, aki másnak tetszésére akarta volna hagyni, hogy megölje? Bele lehet-e érte az egyéni legapróbb szabadságrészek áldozatába a legdrágább jószág, az élet is?” Beccaria azt bizonyította, hogy a természetjogból levezetett társadalmi szerződés nem egyeztethető össze az élet erőszakos és hivatalos, állam általi elvételével. Műve időzített bombaként robbant a tudományos közéletben. Igaz, az érvelők jelentős része nem volt jogász, de hamarosan jogtudósok is fősorakoztak táborukban. Beccaria, Sonnenfels, Berer, Prins, Livingstone világméretű lavinát indított útjára.

Az abolicionista mozgalom érvrendszere évről évre gyarapodott, számos országban az elméleti előretörés mellett komoly gyakorlati eredményeket is elért. Az abolicionista gondolkodók polemizálásának hatásosságát jeles ellenfeleik, a többnyire konzervatívokként körvonalazott gondolkodók ellenérvei, megfontolásra kényszerítő, új ötleteket sugalmazó álláspontjai fokozták. A konzervativizmus nem elméletük egészére vonatkozott, hiszen ők maguk is reformmiskolák teremtői voltak: Filangieri, Lombroso, Garofalo, Liszt a halálbüntetés fenntartásának támogatása miatt érdemelték ki a konzervatív jelzőt. Munkásságának későbbi szakaszában Beccaria sem vetette el teljesen a halálbüntetést.

A kezdeti érvelés nagyjából két argumentumcsoport között tett különbséget. Egyesek elméleti, jogbölcséleti álláspontokról kérdelezték meg a kivégzések gyakorlatát. Mint láttuk, Beccaria a társadalmi szerződés szempontjából jogtalannak minősítette az állam szerveinek halálos ítéletét. Ezt a gondolkodók jelentős része is magáévá tette. A hasznossági elméletek azt a kérdést vetették fel: vajon jó-e az államnak a kivégzés? Voltaire például úgy látta, hogy az életfogytig rabságra ítélt, munkát végző fegyenc hasznára van a társadalomnak, szemben a kivégzett elítélttel. Sonnenfels a ma már klasszikusnak számító argumentumot fogalmazta meg: a kivégzéssel föltámad-e a meggyilkolt? Amellett, hogy a már megtörténtet nem teheti senki meg nem történtté, újabb polgárát veszti el az állam. A két fő érvcsoport mellett már a felvilágosodás irodalmában fölbukkant néhány homályosan megfogalmazott, később markáns ellenérvvé váló gondolat is. A büntetés célja (a javítás) megvalósul-e a halálbüntetés alkalmazásával? Hogyan lehet különbséget tenni a különböző, halállal büntetendő cselekmények között?

Ahelyett, hogy elmélyednénk a halálbüntetés-ellenes irodalomban, megpróbáljuk összefoglalni a máig érvényes álláspontok alapján az abolicionizmus érveit. Ezek alapvetően filozófiai és erkölcsi indíttatásúak, de sokat merítettek a korabeli igazságszolgáltatás tényeiből, a normativisták által támasztott elvárásokból is.

Az abolicionisták szerint a halálbüntetés nem jogos. Ma már nem lehet olyan egyszerűen megokolni a jogtalanságot, mint a felvilágosodás irodalmában. A társadalmi szerződésre történő hivatkozás elavult; helyette a leggyakoribb érv az, hogy mivel az élet természetadta, s nem az államtól származó lényege az embernek, így azt semmiféle jog alapján nem vehetik el tőle. A halálbüntetés tehát

nem más, mint az önkény, a zsarnoki uralom megnyilvánulása. Erkölcsös sem lehet — mint mondják —, hiszen a durvaság látványa, a vér, a borzalom élménye sokkal inkább rontja, mintsem javítja az erkölcsöket. Nagyobb hasznára lehetne a társadalomnak az a tudat, hogy az emberi élet még az állam előtt is szent. Az argumentálók nézete szerint a halálbüntetés igazságossága is kérdéses; hiszen az igazság megítélője és az igazság szellemében született döntés végrehajtója is egy ember. Többen helytelenítik a tálió elvének alkalmazását a gyakorlatban, igazságtalannak vélik a gyilkosság öléssel való megtorlását.

Amióta megbízható kriminálstatisztikák állnak rendelkezésre, új elemmel gazdagodott a vita. Az ellenzők szerint a halálbüntetés nem is szükséges. Statisztikák sorával bizonyítják, hogy a modern államban a halálbüntetéssel fenyegetett cselekmények elkövetése függetlenül alakul attól, vajon kilátásba helyezték-e a legsúlyosabb szankciót, avagy eltörölték. Azt állítják, hogy a visszaesés a legritkább esetekben fordul elő a halálbüntetéssel fenyegetett cselekményeknél, leggyakoribb viszont a kisebb súlyú büntettekénél. Vagyis a társadalom védelme nem követeli meg a halálbüntetés fenntartását. Ugyanígy vitatják, hogy a társadalom jogérzete helyes mérce-e a kérdés eldöntésében. A közvélemény egy-egy borzasztó cselekménynél követeli a kivégzést. E hirtelen felindulás azonban az idő múlásával alábbhagy. Az abolicionisták úgy tartják, hogy a biztos és kemény büntetés hatásosabb eszköze a háborgó tömegek lecsendesítésének, mint a nyilvános vagy akár zárt helyen tartott kivégzés.

A bírói joggyakorlat oldaláról közelítve kifogásolják az egyéniesítés lehetőségének hiányát. A halálbüntetés kiszabásánál nincs lehetőség individualizációra, a halálbüntetés modern változata tulajdonképpen egységes, holott kortól függően mást-mást vesz el az egyik elítélttől, mint a másiktól. Az egyikről lehet, hogy csupán hónapokat, a másiktól esetleg évtizedeket von el a végrehajtás. Ráadásul az emberek különbözőképpen élik meg az eseményeket: ugyanaz a halálbüntetés egészen másként hat különféle emberek érzelmeire. Egyiknek hallatlan gyötrelmet az ítélethirdetés és kivégzés közti idő, másoknak szinte megváltás, a harmadik közömbösen veszi tudomásul. Hiányzik a halálbüntetés esetében a helyrehozhatóság: bírói tévedés esetén sincs lehetőség jogorvoslatra. Éppen a legsúlyosabb bűncselekmény elbírálásakor a legkevesebb a garancia: a perújítás lehetősége kizárt.

A büntetés célját tekintve ugyancsak kételkednek az abolicionisták. Esetek sorát hozzák fel annak bizonyítására, hogy a halálbüntetés nem rettent el, nem javít, nem tart vissza. Sorozatosan voltak felelősségre még nyilvános (tehát elrettentésre épülő) végrehajtások idején olyan elkövetőket, akik a vértől tövében, a tömegben pontosan ugyanazokat a bűncselekményeket valósították meg, amiért ott fűt valakit éppen kivégeztek. Számos esetről tud a kriminálisztika, idézik, amikor ugyanazon modell alapján követnek el ugyanazon bűncselekményt. A későbbi elkövetők lemásolják a bűncselekmény forgatókönyvét, s ugyanazt a bűncselekményt, amiért egy másik bűnözőt már kivégeztek, ugyanúgy követik el. A bűnügyi krónikák följegyezték annak a tolvajnak az esetét, akiről kivégzése után derült ki a boncolóasztalon, hogy él. Az őt elrejtő orvosokat az első adandó alkalommal mégis meglopta. A halálbüntetés — mondják az abolicionisták — nem ad lehetőséget az elkövetőknek a vezeklésre, cselekménye megbánására. Holott lehet, hogy akit megfosztanak az élettől, nem feltétlenül megátalkodott vagy javítás szempontjából reménytelen bűnöző.

A büntetés hatásáról szólva, a hátrányokat tekintve fölhozzák, hogy a halálbüntetés valójában csupán a jogerős ítélet kihirdetésétől a kivégzésig tart. A végrehajtás során tudniillik az elítélt nyomban elveszti eszméletét, így nem is érezheti a büntetést, nem szenved tőle. Érvként idézik a családok is: a halálbüntetés igazán nem az elítéltet, hanem a munkaerejétől megfosztott családját sújtja.

Amellett, hogy elveszítik esetleges eltartójukat, megbélyegzik a familiát, mert bűnöző volt a körükben. Egyesek arról is szólnak, hogy nem népszerű a közvélemény szemében a kivégzés: a hóhért többnyire jobban megvetik, mint a kivégzetet. Az abolicionizmus eszméinek megjelenése arra készítette a halálbüntetés további fenntartásának híveit, hogy igyekezzenek megcáfolni az abolicionisták állításait, ezzel mintegy foglalják össze a halálbüntetés szükségességét igazoló indokokat. Nem győzzük azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a halálbüntetés mellett állást foglalók nem a feudális modell mellett érvelnek: az ő elképzeléseikben is csak a legsúlyosabb cselekmények szankciója lehet halál. Véleményük pedig nem zárja ki a büntetési rendszerre vonatkozó elképzelésükből sem a törvényi garanciákat, sem pedig a processuális gyakorlat korlátozásának gondolatát.

Az abolicionizmus ellenfeleinek mára hovatovább egyetlen jelentős érve maradt: a társadalom védelme. Azt mondják, hogy a társadalom tagjainak joguk van ahhoz, hogy biztonságban élhessenek, a legveszélyesebb gonosztevőktől viszont csak halálbüntetéssel lehet végérvényesen megszabadulni. A mindennapokban gyakran szöknek meg a bűnözők a börtönből, a különféle humanitárius eljárási megfontolások lehetővé teszik életfogytiglani büntetés esetében is a szabadulást. Ez helytelen — mondják —, akiről megállapítható, hogy képtelen a társadalomban élni, azt ki kell rekeszteni belőle. Ennek pedig egyetlen útja van: a halálbüntetés.

Emellett a halálbüntetés szerintük igazságos is. Ha a gyilkost nem sújtja az állam halálbüntetéssel, lényegében jobban védelmezi magát a bűnözőt, mint meggyilkolt, ártatlan polgárát. Hivatkoznak a társadalom igazságérzetére is, melyet szerintük a közösség hasznos és erkölcsös polgárát ért súlyos támadás esetén a halálbüntetés fejezhet ki.

Azért vélik szükségesnek, mert senki nem tud helyette más, igazi visszatartó büntetést állítani. Beccaria óta a világ kipróbálta a jeles itáliai tudós javaslatát, a helyettesítő életfogytiglani börtönt, ami azonban számos vonatkozásban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A szabadságvesztés éppúgy nem képes a bűnözőket elrettenteni és visszatartani, mint a halálbüntetés.

A halálbüntetés jogos, állítják, mert lényegében arányos szankció: a legdurvább, eredményében orvosolhatatlan bűncselekményt a legsúlyosabb büntetéssel sújtja. A vita napjainkig nem dőlt el. Nagy szerepe van ebben annak is, hogy a halálbüntetés mellett érvelők mindig maguk mögött érezhették az államhatalom támogató jóindulatát.

Az abolicionizmus eredményei a XVIII—XIX. században

A XVIII. század második felében Nyugat Európa több államában szinte egyszerre meginduló abolicionista küzdelem a század végére hozott bizonyos eredményeket. II. Lipót 1786-ban Toscanában eltörölte a halálbüntetést, II. József rá egy évre kibocsátott Josephinája ugyancsak. Ezek a próbálkozások kérészerűek voltak: hamarosan hatályon kívül kerültek a büntetőtörvénykönyv idevágó passzusai.

Valójában a halálbüntetés elleni első támadás hatása nem e szankció azonnali eltörlésében, hanem alkalmazásának rendkívül jelentős korlátozásában jelentkezett. Legtalálhatóbb példa erre a felvilágosodás tanait jogszabályi nyelvre lefordító francia forradalmi törvényhozás. Az 1791-i büntetőtörvénykönyv a halálbüntetés kiszabhatóságát mindössze négy büntetettre korlátozza. II. Katalin felvilágosult uralkodása idején Oroszországban — ha nem is törölték el kifejezetten a halálbüntetést — egyetlen kivégzés sem történt: „büntessük meg a gonosztevőket, de ne utánozzuk őket” hirdette Katalin.

Az abolíció nagy áttörésének időszaka a XIX. század második fele. Az államok a halálbüntetés visszaszorítására két módszert alkalmaztak. A törvényi abolíció során a büntető törvények szankciói közül törvényhozói úton törölték el a halálbüntetést. Így járt el San Marino (1848), Románia (1867), Portugália (1867), Hollandia (1870), Olaszország (1889). Az Egyesült Államokban Michigan 1848-ban, Rhode Island és Wisconsin 1852-ben, Dél-Amerikában Venezuela pedig 1863-ban lépett a halálbüntetés deklaratív eltörlésének útjára. A bírói (vagy kegyelmi) abolíció esetében a törvénykönyv ugyan fenntartotta a halálbüntetést, de a bíróságok nem alkalmazták. Másutt az államfő élt rendszeresen kegyelmi jogával, ezért nem került sor kivégzésre. Ezt a gyakorlatot követte Belgium 1863 és 1910, Finnország 1823 és 1910 között.

Túlzás lenne azt állítani, hogy ez a győzelem kizárólag az abolícionista jávára írható. Mint már korábban említettük, ahhoz, hogy bizonyos büntetési nem általánossá váljon egy büntetési rendszerben, számos gazdasági-politikai-társadalmi adottság megléte szükségeltetik. A halálbüntetés visszaszorulásának alapfeltétele a vagylagos szankciónemek létezése volt, melyek hatásukban felérték vele, esetenként túl is szárnyalták. Ezt a helyzetet a kapitalizmus világméretű hatalomátvétele teremtette meg. A gazdaság bérmunkáskezeket igényelt, nem volt immár közömbös, elpusztul-e az elítélt vagy dolgoztatható. Ugyanakkor jellemző büntetés lett a szabadságvesztés, mert értékkevé vált az emberi szabadság; elterjedt a pénzbüntetés, mert a társadalom általánosan elismert értékei közé került a vagyon. Enélkül az abolícionista bizony kevés sikert könyvelhettek volna el maguknak.

A változások, az abolíció előretörése nem maradt hatástalan azokra az országokra sem, ahol a halálbüntetést továbbra is megtartották.

a) Sikerült elérni általában a halálbüntetés visszaszorítását, világszerte minimálisra csökkentették a törvénykönyvekben azon esetek számát, amelyet halálbüntetéssel fenyegettek. A gyakorlatban pedig egyre ritkábban mondtak ki halálos ítéletet, és ezek közül is sok ügy kegyellemmel zárult.

b) Az abolícionista nagy vívmánya, hogy a halálbüntetés kivételes büntetési nem, alternatív szankció lett, azaz a törvények a legsúlyosabb szabadságvesztés-büntetéssel vagylagosan szabták ki.

c) A törvények Európa-szerte kizárták a fiatalkorúak halálbüntetését.

d) Bár a törvénykönyvek a halálbüntetés kiszabását megengedték, a végrehajtásból kizárták az elmebetegeket és a terhes nőket.

e) A büntetés végrehajtásában két nagy változás történt. Eltörölték a végrehajtás minősített változatait és döntés született a nyilvánosság kizárásáról a kivégzéseknél.

Az abolícionista törekvések háttérbe szorulása a XX. század első felében

A század első évtizedében még töretlennek látszott az abolícionizmus térnyerése a polgári társadalmakban. Svájc jó néhány kantonjában 1904-ben, Norvégiában 1905-ben törölték el a halálbüntetést. Követte még őket több dél-amerikai ország, például Uruguay 1907-ben, Kolumbia 1910-ben. Az első világháború azonban szétverte az abolícionista reményeit. A viláégést követő forradalmi hullámtól tartó államhatalmak megfontolásai nem kedveztek a halálbüntetés eltörlését tartalmazó elképzeléseknek. A húszas-harmincas évek fordulóján kirobbanó és az egész kapitalista világrendszeren végigsöprő gazdasági társadalmi és politikai válság csak tovább merevítette a polgári kormányzatok büntetőpolitikáját.

Az abolicionizmus gondolata háttérbe szorult a válságsújtotta társadalmokban. Európában, az abolicionizmus szülőföldjén csak a társadalmilag nyugodt, politikailag szélszemes területeken (Svédországban 1921-ben, Dániában 1930-ban) ért el kisebb eredményeket. A két világháború közötti időszakban inkább az Európán kívüli világban valósultak meg a halálbüntetés-ellenes elképzelések. Argentínában, valamint Ausztrália két államában 1922-ben, Dominikában 1924-ben, Mexikóban 1931-ben törölték el a halálbüntetést.

A harmincas évek Európájára már a fasiszmus árnyéka vetődött. Hogy ez mit jelentett, talán legjobban Beccaria hazájának, az abolicionizmusban is élenjáró Olaszországnak a példája mutatja. Az 1889-ben eltörölt halálbüntetést a fasiszta diktatúra 1926-ban előbb csak a politikai bűncselekményekre, majd 1930-ban, az új büntetőtörvénykönyv bevezetésekor egy sor közönséges bűncselekményre is visszaállította az alábbi indokkal. „A halálbüntetés bevezetése nemcsak kriminálpolitikai szükségesség, hanem szimbóluma a fasiszta büntetőjog-szemléletnek, kifejezője az olasz nemzet megváltozott szellemének, férfias energiájának, mely megszabadult az abolicionizmus idegen eredetű, individualisztikus gyökérzetű ideológiájától.”

Ami ezután következett, az a bírói ítélet nélküli halálosztás, a második világháború vérzivatarra volt.

A halálbüntetés a fiatal szovjet államban

Sajátosan alakult a halálbüntetés helyzete a szovjet büntetőjogban. A marxizmus klasszikusai elméletileg a halálbüntetés ellen foglalnak állást. Marx írja: „... nagyon nehéz, sőt éppenséggel lehetetlen volna bármilyen elvet felállítani, amelyre a civilizációjával büszkélkedő társadalomban a halálbüntetés jogosságát vagy célszerűségét alapítani lehetne. Miféle társadalom vajon az, amely saját védelmére nem talál jobb eszközt, mint a hóhért?” De a halálbüntetés problémája soha nem általában merült fel az emberiség történetében, hanem mindig nagyon is konkrét társadalmi viszonyok között. Így érthető meg, hogy ugyanaz a Marx védelmébe vette a párizsi kommünt, amely megtorlasként 64 túszt kivégeztetett, élükön Párizs érsekével.

A szovjet büntetőjog fejlődése megtestesíti ezt a fajta kettősséget: elvileg elutasítja a halálbüntetést, de gyakorlatilag — legtöbbször kényszerítő történelmi körülmények nyomására — alkalmazza. A szovjet állam első éveiben éles különbséget tett a halálbüntetést illetően a köztörvényi bűnözés és az új társadalmi rend alapjait fenyegető, ellenforradalmi jellegű bűnözés között. Az utóbbival szemben a szovjet állam nem mondhatott le az önvédelem eszközéről. A polgárháború idején — a korabeli bírósági statisztika szerint — a törvényszékek az összes terhelt közül halálra ítélték 1919-ben 14 %-ot, 1920-ban 11 %-ot, 1921-ben 6 %-ot, 1922-ben pedig 1 %-ot.

Az első 1922-es büntetőtörvénykönyv is csak az ellenforradalmi jellegű bűntettek — a Btk szakaszainak 6 %-ára szabott ki halálbüntetést, de kizárta a végrehajtásból a fiatalkorúakat és a terhes nőket. Az 1926-os Btk-ban 3,4 %-ra szűkült a halálbüntetéssel fenyegetett cselekmények aránya, majd 1927-ben mellőzték egyes hivatali bűncselekményekkel kapcsolatban. Ennek megfelelően csupán az államellenes, a katonai bűncselekmények, valamint a fegyveres rablás esetén alkalmazták halálbüntetést. A bírói gyakorlatban is rohamosan csökkent a halálbüntetést kimondó ítéletek száma: 1922 és 1924 között 0,1 %-ra, 1924 és 1930 között pedig még ez alá is.

A harmincas években megszakadt ez a folyamat, sőt ellentétes irányúvá vált. A sztálini államvezetés úgy vélte, hogy a szocialista tulajdon ellen elkövetett bűn-

cselekmények számának növekedésében a belső osztályellenesség ellenállása nyilvánul meg, ezért 1932-ben kiterjesztette a halálbüntetést „a nép ellenségeivel, a szocialista tulajdon fosztogatóival szemben” is.

A halálbüntetés szabályozása a magyar burzsoá jogban

A polgári eszmék — először II. József büntetőpolitikájában jelentkeztek Magyarországon. A főtebb már említett Josephinát a kalapos császár hazánkban is kihirdette, így vált hatályossá azon intézkedése, mely a halálbüntetést gályarabsággal váltotta föl. Nem annyira erkölcsi vagy jogi megfontolások, mint inkább a rendek megkerülésével történt jogalkotás elleni tiltakozásul állították vizsza a halálbüntetést az 1790/91-es országgyűlésen a magyar büntetőjogban.

A törvénykezésben nem alkalmazták túl gyakran, kitűnik ez Pulszky Ferenc 1843-as statisztikai gyűjteményéből is, miszerint a reformkori Magyarországon a kivégzések éves átlaga 10-15 fő. Fayer László ezt azzal magyarázta, hogy a vármegyék nem kedvelték az ítéleteik felülbírlására lehetőséget adó felterjesztéseket, ezért a kötelező kegyelmi utat elkerülendő inkább ki se szabtak halálos ítéletet. Szemere Bertalan az összehasonlítás eszközével élve festett igen kedvező képet a magyar bírói gyakorlatról: „... míg más műveltebb nemzeteknél évenként 15-50, Ausztriában 1824-től 1827-ig 90, tehát évenként 22 ember múlt ki verpadon, mi 1837-ben ugyanazon szabadságot birtuk két ember vére után.”

A tételes büntetőjogra semmiféle hatást nem gyakoroltak a felvilágosodás gondolatai, még kevésbé a halálbüntetést erőteljesen korlátozó büntető joggyakorlat szokásai. A korszak büntetőjogi reformmunkálataiban, törvénytervezeteiben viszont már tükröződnek a halálbüntetés-ellenes nézetek. Az első, 1795-ös büntetőtörvénykönyv-tervezet mindössze hat esetre tartotta fenn a halál szankcióját az állam önvédelmi kényszerűségére hivatkozva. 1827-ben ezt a kört a meglehetősen reakciós újabb tervezet kilencre szélesítette. A reformkorszak nagy jelentőségű — Deák Ferenc által szerkesztett — 1843-i javaslata mellőzte a halálbüntetést a büntetési rendszerből. Legközelebb a Csatskó-féle tervezet foglalt állást a 43-as plánum mellett, ez azonban nem került a törvényhozás elé.

Az a javaslat, amelyet végül az országgyűlés elfogadott, 1878. V. tc-ként került a törvénytárba. Szemben Deák előterjesztésével, az ún. Csemegi-kódex fenn tartotta a halálbüntetést, de alkalmazási körét két esetre szűkítette. A király meggyilkolására, szándékos megölésére vagy ezek kísérletére, valamint a bevégzett gyilkosság büntetérére. Mindkét esetben felmerül az alternatív lehetőség, a bíróság által elrendelt életfogytiglani, rendkívüli enyhítő körülmények esetén pedig a 15 évi fegyházbüntetés.

A magyar abolicionistákkal (Szemere, Fayer, Balogh, Finkey) szemben Csemegi, Pauler, Eszterházy a halálbüntetést nem általában és elvi alapokon vették védelmükbe, hanem az „akkori állapotokra” hivatkoztak. „Ha nem merte Belgium, nem merte Németország, Franciaország megszüntetni a halálbüntetést; ha — a mi több, az visszaállított több országban, ahol már előbb eltöröltetett — akkor tekintve Magyarországon közbiztonsági viszonyait, nem lehet mondani, hogy ez a büntetés, amelyre csaknem mindenütt szükség van, Magyarországon szükségtelen” — érvelt Csemegi Károly. Ugyanakkor hozzátette: fenntartása nem jelent gyakorlati alkalmazását. „... 1873-ik év októberig a pesti kir. tábla területén létező törvényszékek, valamint a felsőbb bíróságok, rendes úton nem állapítottak meg más büntetést halált, mint kizárólag gyilkosságra... Kivégeztetés mindazonáltal a rendes per útján hozott, és halálbüntetést megállapító végérvényes ítéletek eseteiben sem történt; mert Ő Felsege mindenik esetben legmagasb kegyelmezési jogánál fogva a halálbüntetést fegyházra változtatta...”

Az ítélezési gyakorlat ugyanezt a szemléletet vitte tovább, tükrözve a halálbüntetés liberálkapitalista büntetőpolitikai felfogását: a halálbüntetés nemcsak jogilag, hanem ténylegesen is kivételes jellegű büntetési nem. A kódex hatálybalépésétől az első világháborúig halálbüntetés csak gyilkosság (előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés) miatt került alkalmazásra. Jóllehet a XIX. század utolsó évtizedében a gyilkossági ügyek száma és aránya — az európai átlaghoz képest — az összбүнözésen belül meglehetősen magas volt, a halálbüntetés kiszabásának gyakorisága mégis erősen csökkent. 1880—1887 között évente átlag 12 halálos ítéletet hozott a Curia, 1888-tól 1912-ig viszont már csak 1-2 esett egy évre. 1895 és 1900 között pedig egyetlen halálbüntetést sem szabtak ki. A halálbüntetés végrehajtására még ritkábban került sor. A világháborút megelőző harminc évben a kivégzések száma összesen 38 volt.

A szakirodalom — különösen Balás Elemér és Finkey Ferenc — épp e statisztikai adatokra hivatkozva érvelt azzal, hogy a Btk megalkotása idején fennállott büntetőpolitikai szükségesség már nem indokolja a halálbüntetés fenntartását. A halálbüntetés fenntartása mellett sem a politikai, sem a jogéletben nem hallatszottak lándzsát törő megnyilvánulások. A századfordulón nagyon közelinek tűnt az az idő, amikor a halálbüntetést végleg ki lehet iktatni a büntetési rendszerből.

Az első világháborúval — mint mindenütt Európában — gyökeresen megváltozott a helyzet. A kormány tekintettel a hadihelyzetre bevezette a statáriumot. Egymás után jelentek meg olyan jogszabályok, amelyek „a hadviselés érdekei miatt” a nem katonai büntető eljárás keretei között is újabb bűncselekményekre terjesztették ki a halálbüntetést.

A forradalmak — a rendezetlen társadalmi-politikai viszonyok okán, a születőben lévő új rend védelme érdekében — általában fokozottan élnek a halálbüntetés szankciójával. Éppen ezért érdemel figyelmet a magyar polgári demokratikus forradalom, a Károlyi-kormány rövid időszaka, mert eltörölte a halálbüntetést. (Jelentőségéből semmit sem von le az a tény, hogy az ismert történelmi körülmények miatt nem került végrehajtásra.) A Tanácsköztársaság kormánya viszont már a katonai nyomással párhuzamosan felerősödő belső ellenforradalmi cselekmények radikális elfojtása érdekében kénytelen volt visszaállítani. A forradalmi törvénytörések gyakorta alkalmazták e büntetést; ellentmondó statisztikai adatközlések szerint kb. 170-500 ügyben. (Az egykorú adatok alapján tudjuk, hogy a valóban végre is hajtott halálbüntetések száma ennél kevesebb volt.)

A fehérterrorral beköszöntő Horthy-rendszer közel negyedszázados történelme a halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények körének fokozatos kiszélesítését hozta magával. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: az 1921. évi III. törvény „az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” az államellenes cselekmények körében rögzítette a halálbüntetést; az 1930. évi III. törvény a kémtevékenység és hűtlenség hat változatát fenyegette halálos szankcióval; végül az 1939. évi II. törvény bevezette a rögtönbíráskodást. A bírói kar követte ezt a fajta büntetőpolitikát. 1920 és 1930 között a végrehajtott halálbüntetések száma háromszorosa a világháborút megelőző harminc év alatt végrehajtott halálbüntetések számának.

A büntetőjogi irodalomban is elnémultak lassan azok a hangok, melyek a halálbüntetés megszüntetését követelték. Egyedül Finkey vallotta változatlan meggyőződéssel még 1930 táján is, hogy a halálbüntetés „... ellentétben áll az igazságossággal, a társadalmi rend fenntartására nem feltétlenül szükséges” ugyanakkor erkölcsileg káros és kultúraellenes büntetési eszköz.

A második világháború idején, ahogy mindinkább láthatóvá váltak a társadalmi-politikai rendszer repedései, ahogy feltartóztatathatatlannul közeledett a katonai összeomlás, úgy fokozódott az állami erőszak. Sorra jelentek meg olyan

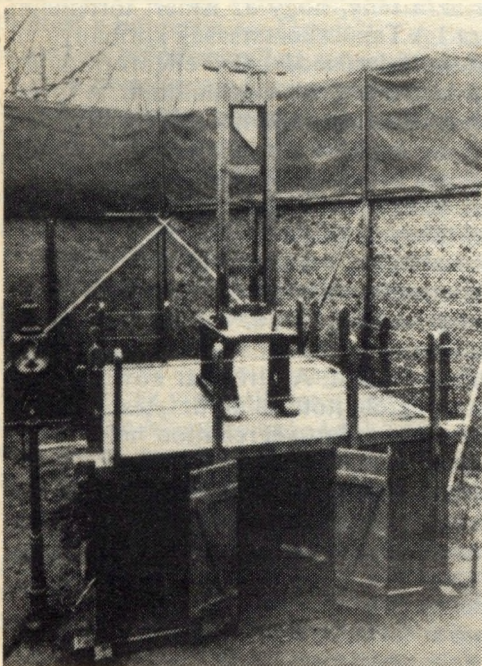
kormányrendeletek, amelyek tágították a halálbüntetés alkalmazási körét; akár úgy, hogy növelték a halállal fenyegetett bűncselekmények számát, akár úgy, hogy elvonták az ügyeket a rendes bíróságoktól és katonai rögtönjeljárás hatálya alá helyezték. 1944 végére a fasiszta hatalom levette magáról a jogállam immáron kényelmetlenné vált kereteit és utat nyitott a féktelen gyilkolás nyílt tombolásának.

A halálbüntetés végrehajtása

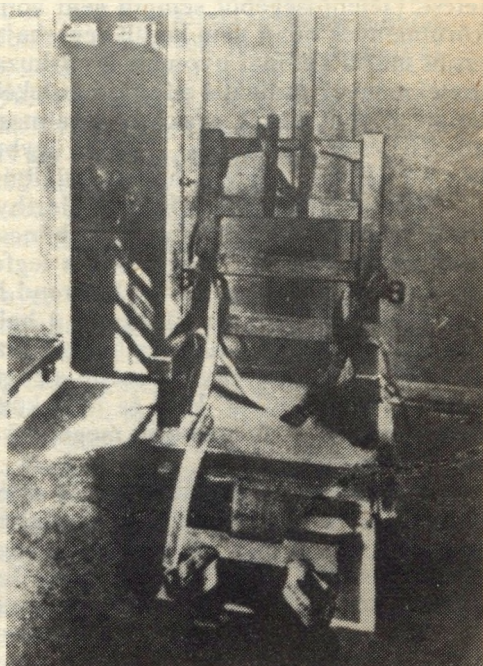
A halálbüntetés visszaszorításának egyik minőségi lépése mint már említettük a nyilvános kivégzések beszüntetése volt. A legtöbb állam büntetőtörvénykönyve tartalmazta ezt a kitétel: „a halálbüntetés zárt helyen hajtandó végre”. A büntetés típusai azonban meglehetősen különböztek. Így például a német államok jelentős részében, később Bismarck Németországában hosszú ideig fennmaradt a *pallos* általi kivégzés, melynek lefolytatásáról a feudális végrehajtásról szólva már beszámoltunk.

A Franciaországban és Belgiumban alkalmazott *guillotine* a pallosból kifejlesztett módozat. A guillotine egy fölfüggesztett éles bárd, mely a térdeplő elítélt nyakára zuhan elválasztva fejét a testétől. Hívei azzal érveltek mellette, hogy nincs szükség közvetlen emberi közreműködésre a kivégzésnél, a lefejezést maga a gép hajtja végre.

Az Egyesült Államokban kialakított és elterjedt módszernek, a *villamosszéknek* is megvan az az „előnye”, hogy a kivégzést nem közvetlenül ember hajtja végre. Az elítéltet egy székre szíjazzák, fejére és végtagjaira elektromos csatlakozókat szerelnek, majd nagyfeszültségű áramot kapcsolnak a vezetékbe. Ugyancsak az USA-ban terjedt el egy másik „humánus” kivégzési mód a *mérgesgázzal*

Guillotine

Villamosszék

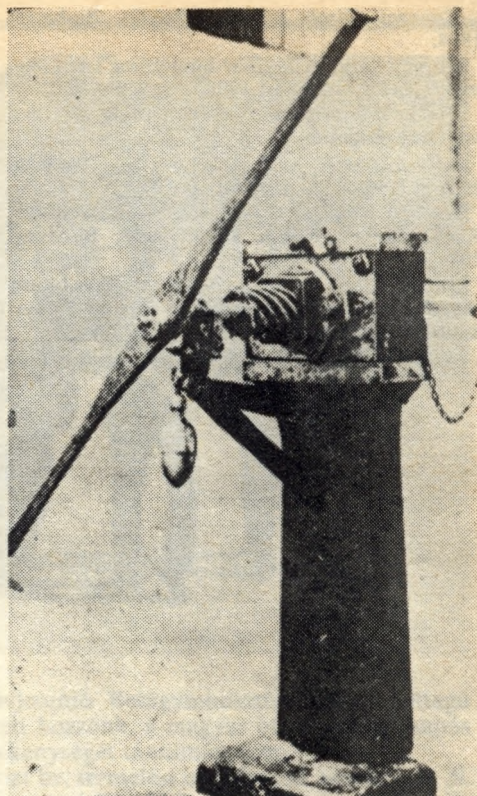
való ítéletvégrehajtás. Előfordul *méreg* injekcióval történő befecskendezése is.

A világon a legelterjedtebb végrehajtási módszer mégis a fojtásos kivégzés. Ennek a burzsoá végrehajtásban két változata terjedt el. Az egyik a korábbról is ismert *akasztás*, a másik az ún. *garotte* vagy fojtógép. A XIX.—XX. század akasztófája már nem keresztgerendás, hanem ún. oszlopakasztófa. Ez egy körülbelül 2-2,25 méter magas oszlop, felső részében fémszerkezettel. Ehhez kötik a kötelet. Az elítélt számolyra lép, nyakába helyezik a hurkot, majd kihúzzák alóla a számolyt. Néhol ún. süllyesztő, vagyis egy csapóajtó látja el a számoly funkcióját. Ez általában fedi azt a helyiséget is, melybe a halál beállta után a kivégzettet helyezik. A fojtógép egy székből és egy, a kivégzendő nyakán átfűzendő nyakörvből áll, amely tekerőfa segítségével egyre szűkebbre vonható, míg végül fulladásos halálhoz vezet.

A katonai, háborús bűncselekményekre a legtöbb országban szokásos végrehajtási mód maradt a *golyó általi halál*.

Az 1878-as magyar büntetőtörvénykönyv tárgyalásain nagy vita alakult ki a bevezetendő kivégzési módszer körül. A javaslat szerkesztői hazánkban is a guillotine meghonosítását tervezték, ez azonban megtört a képviselők ellenállásán. Így Magyarországon is az akasztás vált általános — és polgári ügyekben kizárólagos — kivégzési móddá.

A kivégzést, mint említettük, zárt helyen kellett tartani, a végrehajtásnál azonban jelen kellett lennie a királyi ügyésznek vagy helyettesének, a törvényszék részéről kiküldött bírónak, jegyzőnek, a helybeli közigazgatási hatóság egyik főbb képviselőjének, a fogházfelügyelőnek, a lelkésznek és a halál megállapítására hivatott két orvosnak. Jelen lehettek, ha akartak az elítélt rokonai és védője. Ezenkívül a királyi ügyész engedélyt adhatott mások — kizárólag férfiak — részvételére is.

Garotte

Dr. Kabódi Csaba—Dr. Mezey Barna

Felhasznált és ajánlott irodalom

Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Athenaeum, Budapest 1909.

Balás Elemér: A halálbüntetésről, Révai és Salamon, Budapest 1900.

Balla Károly: Vélemény a büntetési mód javítására iránt, Trattner—Károlyi, Pest 1841.

Bónis György: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben, Az Angyal-Seminárium kiadványai, Budapest 1934.

Cesare Beccaria: Büntett és büntetés, Franklin Társulat, Budapest 1916. és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1967.

Csatskó Imre: Büntetőjogi elméletek, tekintettel a büntetések fajaira, különösen a halálbüntetésre I. kötet, Straussnő és Zommer, Bécs 1844.

Csemegi Károly művei, Franklin, Budapest 1904.

Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve, Franklin, Budapest 1905.

Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve, Grill, Budapest 1909.

Földvári József: A büntetés tana, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1970.

Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1984.

Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1971.

Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog

általános tanai, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.

Mezey Barna: "... iuguletur gladio", *Mozgó Világ*, 1985/2. sz.

M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés I-II., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1960.

Sárváry Jakab: A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről, Egenberger, Pest 1844.

Szemere Bertalan: A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről, M. kir. egyetem, Buda 1841.

Szlemenics Pál: Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Ökröss B. kiadása, Pest 1865.

Vajna Károly: Hazai régi büntetések, szerzői kiadás, Budapest 1907.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Dr. Csetneky László bv. őrnagy, a Rendőrtiszti Főiskola bv. tanszékének főtanára; **dr. Deme Mihály** ny. bv. ezredes, az Országos Parancsnokság volt osztályvezetője; **Demjén János** bv. alezredes, a Váci Bv. Intézet parancsnoka; **dr. Kabódi Csaba** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar eljárásjogi tanszék; **dr. Kardos Sándor** őrnagy, hadbíró, a Debreceni Katonai Bíróság elnökhelyettese; **Lipták László** bv. főhadnagy, a Váci Bv. Intézet — Dunai Tömegcikkipari Vállalat őrzésbiztonsági tisztje; **dr. Lőrinc József** bv. alezredes, a Rendőrtiszti főiskola bv. tanszékének vezetője; **Markó István** bv. százados, a szigorított javító-nevelő munkát irányító önálló alosztály vezetője; **dr. Mészáros József** ny. bv. ezredes, az Országos Parancsnokság volt osztályvezetője; **dr. Mezey Barna** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, állam- és jogtörténeti tanszék; **Módos Tamás** bv. százados, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának helyettes vezetője; **Nagy Tibor** bv. vezérőrnagy, a büntetésvégrehajtás országos parancsnoka; **dr. Németh Gyula** bv. őrnagy, az Országos Parancsnokság őrszolgálati osztályának vezetője; **dr. Raskó Gabriella** az Országos Kriminológiai és Kriminlisztikai Intézet csoportvezetője; **Tusják János** ny. bv. ezredes, az Országos Parancsnokság volt osztályvezetője; **Ullmann György** bv. alezredes, az Országos Parancsnokság termelési- és beruházási osztályának vezetője; **Zeller István** bv. százados, az Országos Parancsnokság őrszolgálati osztályának alosztályvezetője.